

הפשט על פי רש"י

רש"י מדגיש בכמה מקומות שהוא בא לפרש פשוטו של מקרא¹, ולפעמים גם מדגיש שלמרות שיש פירושים רבים במדרש - הוא רק בא לפרש פשוטו של מקרא². ברם, רוב ההסברים המובאים ברש"י הם מדרשים, וזהו אחד ההבדלים הבולטים בין פירושו לבין פירוש נכדו הרשב"ם או פירושו של אבן עזרא. ולכן השאלה המתבקשת היא מהו הפשט וכיצד אמור הקורא לגשת ללמוד אותו? יש לציין שאף על פי שרש"י מסביר את הפשט על פי המדרש, דבריו בדרך כלל מבוססים על דיוקים בכתוב עצמו, כמו שטורח לפרש בעל השפתי חכמים' במקומות רבים³. אבל לפעמים רש"י בא לפרש ולהסביר דברים מעבר לדיוקים בכתוב. לדוגמה, ברש"י הראשון בתורה (א, א):

אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם, שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל. ומה טעם פתח בבראשית משום כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים, שאם יאמרו אומות העולם לישראל ליסטים אתם שכבשתם ארצות שבעה גוים הם אומרים להם כל הארץ של הקב"ה היא הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו.

שאלתו ותשובתו של רש"י לא באים להסביר דיוק כל שהוא במילים אלא להסביר איך הפסוקים שייכים וקשורים אל עם ישראל. כלומר, לימוד התורה בדרך של רש"י כולל גם את הבנת הפשט וגם את שייכות הפסוק. גם אם יש הגיון בפשט הפסוק - עדיין ניתן לשאול מדוע הוא בכלל מופיע בתורה. ומוזה אנו לומדים שהתורה לא נותנת לנו רק מידע להבנה אלא גם הוראות לעשיית מצוות וגם מדריכה אותנו כיצד להתייחס לאומות העולם.

אם התורה היא מעבר לסיפור ותיאור מידע היסטורי והגיוני ומכילה גם לקחים, ניתן לומר שפירוש הפשט מושפע מזה. הרי חז"ל מעידים שיש "שבעים פנים לתורה" (במדבר רבה יג, טו), ואם כן איך נדע מהי הדרך הנכונה והראויה ללמוד תורה?

1. ז, טז ד"ה 'ויסגור', לה, טז ד"ה 'יכברתי' ועוד.

2. ג, ח ד"ה 'וישמעו', לג, כ ד"ה 'ויקרא' ועוד.

3. א, ב ד"ה 'ורוח אלוקים מרחפת', אות פ, צ ועוד.

אפשר לומר שהסבר לדבר או פסוק כלשהו אינו מבוסס רק על הטקסט אלא גם על הרקע שבו הוא מופיע, הסיבה שהוא בכלל נמצא שם, והידע שיש לנו על הפרטים באותו פסוק.

וזו הדרכה כללית לחיים, לא רק במקרא, להבין מה נאמר או קרה. נאמר לדוגמה שמישהו ראה אחד מגדולי הדור נוסע ברכב בשבת. על פי הפשט - הוא מחלל שבת. אבל ה'דרש' הוא שיש איזשהו מצב של פקוח נפש שמכריח אותו לנסוע בשבת. כמובן, מה שיתברר כנכון הוא שאכן היה מקרה של פיקוח נפש שדוחה את השבת. הרי שכדי להגיע לאמת הוספנו לעובדות הטכניות את הידע שיש לנו על אותו גדול דור ביחד עם ההלכות הידועות לנו לגבי שבת ופיקוח נפש, ומתוך תוספות אלו התבררה התמונה האמיתית.

התורה ניתנה להידרש באותו אופן. כיון שידוע לנו שהכל נכתב מאת ה' וניתן לנו לתכלית מסוימת - ניתן לצרף את הידע שבידינו על האבות או על שאר צדיקים ורשעים המוזכרים בתורה, ולפרש את המקרא גם לאור עובדות אלו. וזהו כנראה ה'פשט' שמציע רש"י כאשר הוא משתמש במדרשי חז"ל להסביר בעיות בפשט.

לפי זה, כאשר אדם לומד תורה עליו לגשת אל הפסוק עם כל המידע האפשרי שיעזור לו בהבנת הפסוק. יש להוסיף, שכיון שהתורה נכתבה על ידי הקב"ה צריך הכל להיות מושלם ללא סתירות, בלי לומר שמה שנכון במקום אחד - אחר כך, במקום אחר, שינתה התורה את דעתה. לפיכך חייב הלומד לברר כל מה שניתן. הראשונים המפרשים את התורה בדרך כלל לא מסבירים ומפרטים את כל מה שצריך הלומד לדעת כדי ללמוד ולהבין היטב.

הגישה לתורה שבכתב

לפי הנאמר לעיל, ישנם שני שלבים בלימוד התורה:

השלב הראשון הוא מה כתוב בפועל **והשני** הוא הסבר מה שנכתב, שזה הרבה יותר מורכב. יש מפרשים המסבירים בעיקר את מה שכתוב ולא מסבירים את המורכבות של הענין, ויש שמסבירים את המשמעות המורכבת בלי להסביר איך בדיוק זה קשור למה שכתוב בפועל.

חשוב לדעת שכל הקריטריונים אותם נחקור חייבים לבוא מהתורה ולא מבחוץ. התורה היא המלמדת אותנו איך לחיות ולא נשנה את התורה, חס וחלילה, לפי איך שאנחנו רוצים לחיות. ולכן ברוב הפסוקים לא יספיק ללמוד ללמוד פירוש אחד או שניים, אלא יצטרך לכלול כמה פירושים יחד במהלך אחד שלם. לפעמים נמצא שיש יותר ממהלך אחד וקשה להכריע מהו הנכון.

יוצא שהעיון הדרוש ללימוד התורה שבכתב דומה מאוד לעיון הדרוש ללימוד התורה שבעל פה, וכך כותב הספורנו בהקדמתו לתורה: כי אמנם ציוה לעולם בריתו להבין ולהורות באמרות טהורות מיוסדות על אדני עיון לאור באור החיים.

הספורנו מסביר שהקב"ה רצה שנסתמש בכוחות העיון כדי להפיק את המסרים שאנו אמורים לקבל מהתורה, וממשיך לתאר איך השימוש בשכל מקרב את האדם ליראה ואהבה לקב"ה. כלומר, מעבר לקריאה הנכונה, שודאי היא הבסיס לכל לימוד, צריך לעיין בכל כוחות העיון, לא פחות מאותם כוחות בעזרתם אנו לומדים תורה שבעל פה. וכמו שהדגיש האבן עזרא' בהקדמתו לתורה: "אחפש היטב דקדוק כל מלה בכל מאודי ואחר כך אפרשונו כפי אשר תשיג ידי" - קודם לדקדק ולהבין פירושים של מילים ואחר כך לפרש מה לומדים מהם.

לפי האמור לעיל, אדם צריך לנסות ללמוד את התורה עד שהוא משכיל להבין את דרכי הקב"ה. נקודת המוצא, כמובן, חייבת לצאת ממה שכתוב בתורה, כדי שלא יוצר מצב בו אדם השכיל הבנה חיצונית לתורה והלביש אותה עליה. העיון בתורה נמשך לעולם שכן התורה ארוכה מארץ מידה ורחבה מני ים, ובכל פעם שאנחנו קוראים ומעמיקים בה - אנו מגלים עוד ועוד. עוד יוצא מדברינו שלימוד התורה אינו דבר שאמורים לקבל בלי להבין, אלא אדרבה, צריך להעמיק ולהשכיל כדי להגיע לתכלית התורה. ולכן על כל דרשה או הסבר אנו חייבים להמשיך ולשאול עד שמבינים את העניין על בוריו - בדיוק כמו שאנו עושים בכל סוגיה בגמרא.

המהלך בספר בראשית

מעבר ללימוד הפסוק עצמו, מפרשי המקרא שמו דגש גם על המהלך המקשר את הפסוק או הפרשה עם הפסוקים שסביבו. כך אנו מוצאים בדברי רש"י שמסביר סמיכות פרשיות⁴, וכן בדברי הרמב"ן שמנסה להסביר מהלך שלם של דברים⁵. כך נוצרה לנו דרך חדשה בלימוד.

בהקדמה לפירוש 'אור החיים' על התורה, מסביר רבי חיים בן עטר מדוע מותר לנו להסיק מסקנות שונות מפשטי הכתובים. הוא מסביר שכיון שישנן דרכים רבות להבנת

4. לח, א ד"ה 'ויהי, שמות כא, א ד"ה 'וואלה', במדבר ו, ב ד"ה 'כי ועוד רבים.

5. לה, כח ד"ה 'ויהיו ימי יצחק', וכן בפירוש הרמב"ן לפרשות משפטים וקדושים.

המקרא ועלינו לעמוד על בוריו - מותר לנו להגיע למסקנה שונה מהפירושים הקיימים. כל עוד אדם לומד בדרך הנכונה, ומחפש הסבר אמיתי שעולה ומתחבר יחד עם הידע הקודם שלו על דרך התורה, הרי שהתורה והקב"ה מכוונים אותו לפירוש הנכון.

לאור הנאמר לעיל ננסה לעמוד על המהלך הכולל בספר בראשית ונראה איך הוא עוזר לנו בהסבר הפשט בספר.

הזכרנו למעלה את דברי רש"י בתחילת התורה, שהסיבה להקדמת ספר בראשית לפני סיפור יציאת מצרים היא כדי "שאם יאמרו אומות העולם לישראל ליסטים אתם שכבשתם ארצות שבעה גויים הם אומרים להם כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו".

קושיית רש"י מעוררת בעיה - יש צורך להצדיק את המהלך שמופיע בתחילת התורה והוא אינו ברור מאליו, אבל ההסבר שלו איננו מספק. הוא מסביר רק חלק קטן מאוד מהמתואר בספר בראשית - בריאת העולם וההבטחה לאבות. ספר בראשית מלא בתוכן רב יותר וכולל מעשים מפורטים של לוט, ישמעאל, עשו, בני יעקב והרבה פרטים שעל פניהם לא נראים שייכים להבטחת הקב"ה לתת לעם ישראל את הארץ.

שאלה נוספת היא האם ראיה זו מספיקה בתור טענה כלפי אומות העולם? האם הם באמת יקבלו אותה? ועוד, האם כל הידע על בריאת העולם, שהוא בסיס לאמונה בה', אינו סיבה מספקת לכתובת ספר בראשית?!

הרמב"ן בפירושו לתורה (א, א) מסביר ששורשי האמונה שאפשר להפיק מספר בראשית קשים להבנה על פי הפשט ורק יחידי סגולה באמת מבינים אותם, ולכן צריך הסברים נוספים. הוא מבאר את דברי רבי יצחק המובאים ברש"י ואומר שכדי להבין את הבטחת הקב"ה לישראל צריך להבין שיש השגחה בעולם, יש שכר ועונש וכל מעשי הקב"ה נעשים על פי הצדק והמשפט. התורה מודיעה למי שרוצה לדעת את דרכי ה' ולפי זה יצדקו כל מהלכי ההיסטוריה שהובילו את עם ישראל לאן שהגיע.

נביא כמה דוגמאות מספר בראשית המראות איך הבנה זו עוזרת לנו לפתור בעיות בפשט.

תיאורי הבריאה

ישנן סתירות בפשט הפסוקים בין תיאור הבריאה בפרק א' לבין התיאור בפרק ב'. בפרק א' מתוארת הבריאה כדלהלן:

* ביום הראשון - אור.

* ביום השני - רקיע המבדיל בין המים העליונים (שמים) ובין המים התחתונים (ים).

* ביום השלישי - יבשה - "ארץ", צמחיה - "עשב מזריע זרע" ו"עץ פרי עושה פרי".

* ביום הרביעי - מאורות בשמים.

* ביום החמישי - בעלי חיים בשמים ובים.

* ביום השישי - בעלי חיים בארץ, ואדם בצלם אלוקים, שנועד למשול בבריאה.

* ביום השבת - ה' שובת, הבריאה הושלמה.

אבל בפרק ב' מופיע תיאור שונה לחלוטין:

* שום צמח לא יכול לגדול לפני בריאת האדם (ב, ה).

* ה' נוטע גן מיוחד למגורי האדם (ב, ח).

* ה' "מעסיק" את האדם כשומר בגן (ב, טו).

* ה' בורא את בעלי החיים בניסיון למצוא חברה הולמת לאדם (ב, יט, והשווה לפסוק ז).

* ה' בורא אשה לאדם (ב, כא - כג).

ההבדלים בין הפרקים בולטים מאוד והמפרשים טרחו להסביר את פשרם. חלק ממפרשי זמננו, כמו הרב סולוביצ'יק בספרו 'איש אמונה' ובעקבותיו נחמה ליבוביץ' בספרה, מסבירים שהפרקים נחלקו לשני פרקים מבולבלים במקום להיכתב יחד בתור סיפור אחד, ללא בלבול, והוציאו מהפרקים שתי מגמות. לפי דברינו, על פי הרמב"ן שמסביר את המהלך של הספר כולו, אפשר לומר שבפרק הראשון עוסקים בבריאה, והתורה מתארת סדר הגיוני לבריאה שמעיד שהקב"ה אכן ברא את כל העולם, עם כל המורכבות שבו. בפרק השני אנו לומדים על השגחתו של הקב"ה ואיך יצירותיו הם תגובה לטוב או לרע של מעשי בני אדם. בנוסף אנו לומדים שיש השגחה בעולם ועל עיקרון זה בעצם מבוססת הבחירה של עם ישראל כעם סגולה וכל הטוב שבא אלינו יחד עם בחירה זו.

על פי זה מובנת החשיבות בסיפורי המבול והבחירה בנח. לפי ההסבר הפשוט ברש"י, היינו אומרים שאין לזה שום קשר לארץ ישראל או לעם ישראל. אבל לפי שיטתנו אנו למדים על השגחה, על עונש לאלו שעוברים על רצונו של הקב"ה והצלה למי ש"מצא חן בעיניו". צריך גם להצדיק את הבחירה בעם ישראל על פני שאר בני האדם, ולכן חשוב

לדעת שהיתה הזדמנות לאנושות כולה להיות הנבחרת והם אלו שבחרו לחטוא ולהשחית את דרכם, מימי אדם הראשון ועד לדור המבול, ושוב מימי נח ועד לדור הפלגה.

סיפורי האבות

האבות הבינו את המהלך הזה, שמטרתו להצדיק את פעולות הקב"ה, ולכן דאגו לחיות חיים שיש בהם היכולת להבחין בהשגחתו. המהלך נתבשר לאברהם אבינו בציווי הראשון שניתן לו (יב, א):

וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם לֵךְ לְךָ מֵאֶרֶץ וּמְמוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אֲרָאָךְ.

השאלה המתבקשת היא מדוע צריך אברהם להתנתק ממשפחתו? והתשובה היא שכדי שכולם יבינו ויראו את השגחת הקב"ה, אברהם צריך להיות מוכר כעם בפני עצמו. כל עוד יש לו קשר עם מי שלפניו - ההסטוריה תטען שהוא והם עם אחד, ואז יהיה קשה להצדיק את השכר שניתן רק לחלק מהם. בעיה זו קשה כפליים עם כנען. אם הקשר בינו לבין הכנענים היה הדוק מדי, יתכן שלאחר זמן יאמרו שכולם עם אחד ובוזה באמת לא יובן למה הורישו עם ישראל את הכנענים מהארץ. דברים דומים אומר ה'כלי יקר' (כד, ג):

ואמר פן תשיב את בני שמה, כי אמר פשיטא אם ישא בני אשה מבנות הכנעני מאחר שאנכי יושב בקרבם מסתמא גם בני יגור אצלם ואז יש לחוש שמא ילמוד ממעשיהם, ואם ישא מבנות לבן ובתואל וידור אצלם אז יש גם כן לחוש שמא ילמוד ממעשיהם, אבל כשישא אשה משם וידור כאן אז ממה נפשך אין כאן בית מיחוש, כי מן לבן ובתואל לא ילמוד שהרי לא ידור אצלם, ומן הכנעני לא ילמוד כי לא יהיה לו התערבות עמהם, ואדרבה ישטמו אותו על אשר לא רצה להתחתן בם.

האבות הקפידו מאוד שלא לקחת אשה מבנות כנען מכיון שאז יהיו אותם במהלך הדורות כעם אחד. וזה מה שמעיד הקב"ה על אברהם (יח, יט):

כִּי יִדְעִיתִי לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְנֶה אֶת בְּנֵיו וְאֶת בְּיָתוֹ אֲחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דְרֹכַי ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט לְמַעַן הִבִּיא ה' עַל אַבְרָהָם אֶת אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלָיו.

אברהם ובניו שומרים את הדרך "לעשות צדקה ומשפט", ויתכן שזה כולל גם את העובדה שהם חיו בצורת חיים מסויימת כדי לשמור על השגחת ה' במיוחד עליהם, ודווקא בגלל זה ה' יכול להביא על אברהם "את אשר דבר עליו".

קניית מערת המכפלה

מתוך מהלך זה ניתן להבין את הפשט במה שמתרחש כאשר קונה אברהם את מערת המכפלה (כג, ד - כ):

גַּר וְתוֹשֵׁב אֲנֹכִי עִמָּכֶם תָּנוּ לִי אַחֲזֹת קֶבֶר עִמָּכֶם וְאֶקְבְּרָה מִתִּי מִלְפָּנַי. וַיַּעֲנוּ בְנֵי חַת אֶת אַבְרָהָם לֵאמֹר לוֹ. שָׁמְעֵנוּ אֲדֹנָי נְשִׂיא אֱלֹהִים אַתָּה בְּתוֹכֵנוּ בְּמִבְחָר קֶבְרֵינוּ קֶבֶר אֶת מֵתְךָ אִישׁ מִמֶּנּוּ אֶת קֶבְרוֹ לֹא יִכְלֶה מִמֶּנּוּ מִקֶּבֶר מֵתְךָ. וַיִּקָּם אַבְרָהָם וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לְעַם הָאָרֶץ לְבְנֵי חַת. וַיִּדְבַר אִתָּם לֵאמֹר אִם יֵשׁ אֶת נַפְשְׁכֶם לְקַבֵּר אֶת מִתִּי מִלְפָּנַי שְׁמַעוּנִי וּפְגַעוּ לִי בְּעַפְרוֹן בֶּן צֹחַר. וַיִּתֵּן לִי אֶת מְעַרַת הַמְּכַפְלָה אֲשֶׁר לוֹ אֲשֶׁר בְּקִצְהָ שְׂדֵהוּ בְּכֶסֶף מְלֵא וַיִּתְּנָהּ לִי בְּתוֹכְכֶם לְאַחֲזֹת קֶבֶר. וַעֲפְרוֹן יָשָׁב בְּתוֹךְ בְּנֵי חַת וַיַּעַן עַפְרוֹן הַחַתִּי אֶת אַבְרָהָם בְּאָזְנֵי בְנֵי חַת לְכָל בְּאֵי שֶׁעַר עִירוֹ לֵאמֹר. לֹא אֲדֹנָי שְׁמַעֲנִי הַשְׂדֵה נְתַתִּי לְךָ וְהַמְעָרָה אֲשֶׁר בּוֹ לְךָ נְתַתִּיהָ לְעֵינֵי בְנֵי עַמִּי נְתַתִּיהָ לְךָ קֶבֶר מֵתְךָ. וַיִּשְׁתַּחֲוֶה אַבְרָהָם לְפָנָיו עִם הָאָרֶץ. וַיִּדְבַר אֶל עַפְרוֹן בְּאָזְנֵי עַם הָאָרֶץ לֵאמֹר אֲךָ אִם אַתָּה לוֹ שְׁמַעֲנִי נְתַתִּי כֶסֶף הַשְׂדֵה קַח מִמֶּנִּי וְאֶקְבְּרָה אֶת מִתִּי שָׁמָּה. וַיַּעַן עַפְרוֹן אֶת אַבְרָהָם לֵאמֹר לוֹ. אֲדֹנָי שְׁמַעֲנִי אֲרָץ אַרְבַּע מֵאוֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף בֵּינִי וּבֵינְךָ מֵהוּא וְאֶת מֵתְךָ קֶבֶר. וַיִּשְׁמַע אַבְרָהָם אֶל עַפְרוֹן וַיִּשְׁקַל אַבְרָהָם לְעַפְרוֹן אֶת הַכֶּסֶף אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּאָזְנֵי בְנֵי חַת אַרְבַּע מֵאוֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף עֶבֶר לְסוֹחַר. וַיִּקָּם שְׂדֵה עַפְרוֹן אֲשֶׁר בַּמְּכַפְלָה אֲשֶׁר לְפָנָיו מִמְרָא הַשְׂדֵה וְהַמְעָרָה אֲשֶׁר בּוֹ וְכָל הָעֵץ אֲשֶׁר בַּשְׂדֵה אֲשֶׁר בְּכָל גְּבֻלוֹ סָבִיב. לְאַבְרָהָם לְמִקְנֵה לְעֵינֵי בְנֵי חַת בְּכָל בְּאֵי שֶׁעַר עִירוֹ. וְאַחֲרָי כֵן קֶבֶר אַבְרָהָם אֶת שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אֶל מְעַרַת שְׂדֵה הַמְּכַפְלָה עַל פְּנֵי מְרָא הוּא חֲבֵרוֹן בְּאָרֶץ כְּנָעַן. וַיִּקָּם הַשְׂדֵה וְהַמְעָרָה אֲשֶׁר בּוֹ לְאַבְרָהָם לְאַחֲזֹת קֶבֶר מֵאֵת בְּנֵי חַת.

הפסוקים קשים להבנה. מצד אחד נראה שהמכירה עברה בקלות. לכל בקשה שביקש אברהם נענו בני חת בחיוב, וכנראה מתוך רצון לעזור לו. ולכן פירשו חלק מהמפרשים בסוף אותה פרשה⁶ שהיא מובאת כדי להראות לנו את שבחו של אברהם אבינו, שכולם התייחסו אליו כמלך. אבל מצד שני, בתור מלך - הוא משתחוה יותר מדי פעמים. ובנוסף, יש דגש על הסכום וסוג הכסף שהוא 'עובר לסוחר' שמעיד על קושי. ובאמת גישת המדרש (שמות רבה ו, ד) היא ש"לא מצא עד שקנה בדמים ולא הרהר אחר מדותיי", כלומר זה נחשב כאחד מניסיונותיו. כיצד אפשר להסביר את הפסוקים מצד הפשט?

6. עיין ברמב"ן כג, יט ד"ה 'וטעם'.

לפי המהלך הכללי שאנו מתארים בספר בראשית הדברים מובנים מאוד. הרי חשוב מאוד לאברהם אבינו ששרה לא תיקבר בקבר כנעני. הסיבה היא שבעוד כמה דורות יבואו אנשים שלא מכירים באופן אישי את סיפורי אבות ויראו שהם נקברו בבית קברות כנעני בעיר כנענית ומתוך כך יסיקו שהם היו עם אחד ובמהלך הדורות התערבו בני כנען עם בני האבות, והראיה תהיה מקום קבורת שרה אמנו. ואכן יש חוקרים מבני דורנו הטוענים שאולי העם שירד למצרים לא היה כולו מבני האבות, וחלק מבני האבות שהפכו לעם ישראל בכלל לא ירדו למצרים. אברהם דאג מאוד שלא להצדיק טענות כאלו. ולכן, אף על פי שהחיתים מתייחסים אליו כאל "נשיא אלקים", הוא רוצה שבהיסטוריה יכתב "גר ותושב אנכי עמכם". זו הסיבה שכאשר הוא קונה את השדה הוא מקפיד להשתמש בכסף "עובר לסוחר", כסף בינלאומי שמעיד שהוא איש זר וקנה את השדה כאדם זר עם כל הקשיים, כולל ההשתחוויות, סוג הכסף ואפילו המחיר. היחס אליו כנשיא ונתינת השדה במתנת חינם היו מסוכנים למהלך האלוקי של הקב"ה.

סיפור לוט

לפי האמור למעלה ניתן להסביר גם את האריכות בסיפור לוט. על סיפור הצלתו אפשר לומר שיש בו שבח לאברהם אבינו. אך אחריו מופיע סיפור מהמשך חייו של לוט (ויט, ל - לח):

ויעל לוט מצוער וישב בְּהַר וּשְׁתֵי בְּנֹתָיו עִמּוֹ כִּי יָרָא לְשֵׁבֶת בְּצֹעֵר וַיֵּשֶׁב בְּמַעֲרָה הוּא וּשְׁתֵי בְּנֹתָיו. וַתֹּאמֶר הַבְּכִיָּה אֶל הַצְעִירָה אֲבִינוּ זָקֵן וְאִישׁ אֵין בְּאַרְץ לְבֹא עֲלֵינוּ כְּדָרְךָ כָּל הָאָרֶץ. לָכֵן נִשְׁקָה אֶת אֲבִינוּ יָיִן וְנִשְׁכְּבָה עִמּוֹ וְנַחֲמֵהּ מֵאֲבִינוּ זָרַע. וַתִּשְׁקֵינָּה אֶת אֲבִיהָ יָיִן בְּלֵילָה הוּא וַתְּבֹא הַבְּכִיָּה וַתִּשְׁפַּב אֶת אֲבִיהָ וְלֹא יָדַע בְּשִׁכְבָּהּ וּבְקִוְמָהּ. וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַתֹּאמֶר הַבְּכִיָּה אֶל הַצְעִירָה הֵן שָׁכַבְתִּי אִמְשׁ אֶת אָבִי נִשְׁקָנוּ יָיִן גַּם הַלַּיְלָה וּבֹאִי שְׁכָבִי עִמּוֹ וְנַחֲמֵהּ מֵאֲבִינוּ זָרַע. וַתִּשְׁקֵינָּה גַם בְּלֵילָה הַהוּא אֶת אֲבִיהָ יָיִן וַתִּקַּם הַצְעִירָה וַתִּשְׁפַּב עִמּוֹ וְלֹא יָדַע בְּשִׁכְבָּהּ וּבְקִוְמָהּ. וַתִּהְרָיִן שְׁתֵּי בָנוֹת לוֹט מֵאֲבִיהָ. וַתֵּלֶד הַבְּכִיָּה בֵן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ מוֹאָב הוּא אָבִי מוֹאָב עַד הַיּוֹם. וְהַצְעִירָה גַם הוּא יָלְדָה בֵן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ בֵן עַמִּי הוּא אָבִי בְנֵי עַמּוֹן עַד הַיּוֹם.

למה היה כל כך חשוב ללמד אותנו איך נולדו עמון ומואב? האם אנו מעוניינים כל כך להרשיע את לוט? לפי דרכנו יובן זה ועוד דברים נוספים. אנו צריכים להבין גם את היפרדות לוט מאברהם ומדוע זרעו לא זכה לאותה השגחה מאת ה'. חלק מההבנה של השגחת ה' בנתינת ארץ ישראל לעם ישראל צריכה להסביר למה היו אנשים באזורינו שנצטוונו לא להלחם בהם ולסובב את ארצם כמו מואב, עמון, אדום וישמעאל והלכנו

דווקא להלחם באמורי ובכנעני. לכן פירט הכתוב את לידת עמון ומואב - כדי לייחס אותם ללוט. אותו לוט שהלך עם אברהם ונתגלו לו מלאכים, אותו לוט שאברהם מסר את נפשו כדי לשחרר אותו מהשבי - הוא אביהם של אומות אלו ולכן אי אפשר להילחם בהם. השגחת הקב"ה צודקת, ואין זה צודק להילחם באלו שהיטיבו עמנו או שיש להם זכויות כלשהן. כמו כן האריכות לגבי ישמעאל ואדום, שהם בני משפחה ובסוף חייהם השלימו עם אחיהם ובגלל זה יש להם זכויות - מסבירה מדוע להקיף גם את ארצם. על פי זה נבין כי הברית והיחסים הטובים ששררו בין אבותינו לבין הפלישתים הם שמצדיקים את העובדה שלא נלחמנו בהם כשיצאנו ממצרים ולא הלכנו דרך ארץ פלישתים ובחרנו לכבוש דווקא את ארץ כנען. הכל בהשגחה מאת ה'.

בחירת רבקה

מהלך זה הוא כנראה מה שעמד לעיני אליעזר בשעה שבחר אשה ליצחק. הסברנו מדוע אי אפשר לבחור אשה מבנות הכנעני, אבל גם אם היא ממשפחת אברהם - המהלך יחייב אותה להתנתק לגמרי ממשפחתה ולצאת לדרך לבדה בלי כל קשר עם הסביבה במטרה ליצור את העם החדש. עליה ללמוד לחיות לפי הצודק ולא לפי המקובל. ואולי זה מסביר את המבחן המוזר של אליעזר (כד, יג):

הנה אֲנִי נֹצֵב עַל עֵין הַמַּיִם וּבָנוֹת אֲנָשֵׁי הָעִיר יֵצְאוֹת לְשָׂאֵב מַיִם. וְהָיָה הַמַּנְעֵךְ אֲשֶׁר אֵמַר אֵלַיָּהּ הֲטֵי נָא כִּדָּךְ וְאֶשְׁתֶּה וְאֶמְרָה שְׂתֵה וְגַם גִּמְלִיךָ אֶשְׁקֶה אֹתָהּ הַכֹּחֶת לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק וְבָה אֲדַע כִּי עֲשִׂיתָ חֶסֶד עִם אֲדֹנָי.

הרי הגמרא בתענית (ד' ע"א) אומרת שאליעזר עשה שלא כהוגן בבקשה זו. ועוד, כשהוא מגיע הביתה נאמר (כד, לב):

וַיְבֹא הָאִישׁ הַבֵּיתָה וַיִּפְתַּח הַגְּמָלִים וַיִּתֵּן תֶּבֶן וּמִסְפּוֹא לַגְּמָלִים וּמִים לְרַחֵץ רַגְלָיו וְרַגְלֵי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ.

מכאן שהיו לו אנשים ועבדים, ונראה שבקשתו מרבקה שתשאב לכולם מים אינה ראויה מציודו. ובנוסף, הוא עבר את כל הדרך הארוכה ושכח כד לשאוב מים? הוא לא היה יכול לקנות כד בדרך?!

אלא העניין הוא שכנראה לא היתה להם רשות לשאוב מהבאר, כמו שמסופר שחסמו את פיות בעלי החיים כדי שלא יאכלו משדות אחרים⁷ בגזל. הבארות בזמן האבות היו

7. רש"י כד, יד"ה 'מגמלי אדוניו'.

שייכות לאנשי מקום מסויים ולמי שסביבתו. כמו שאנו מוצאים בהמשך (כו, ג), כשהפולשתים לא רוצים את יצחק באזור הם סותמים או גוזלים את הבארות. וכן כשיעקב מגיע לבאר (כט, ב - ו) הוא שואל אם שלום ללבן. הרי שהבאר שייכת לאנשי האזור, ולמי שיש שלום איתם מותר גם כן להשתמש בה. הבאר מסמלת ברית ושלום בין אנשי המקום. ואולי זו היתה חלק מהכוונה בחפירת הבארות של אברהם, ליצור מקום אליו כולם באים בשלום כדי לקרב אותם תחת כנפי השכינה.

היפך זה הוא ה'שדה' שהוא מקום המיועד לפורענות, מסוכן ואין בו שלום, כמו אצל קין והבל - "וַיְהִי בְּהִיּוֹתָם בְּשָׂדֵה וַיִּקַּם קַיִן אֶל הֶבְלֵ אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ" (ד, ח), ומאוחר יותר בשדה שכם - "וַיַּעֲקֹב שָׁמַע כִּי טָמְא אֶת דִּינָה בְּתוֹ וּבְנָיו הָיוּ אֶת מְקַנְהוּ בְּשָׂדֵה" (לד, ה - ז).

בקשתו של אליעזר לנערה, להשקות אותו ואת גמליו, היא לעשות איתו חסד ולהסתכן בעשיית מעשה שהוא נגד מה שמקובל באזור. ולכן הוא מעיד ומראה על נכונות להתחיל דרך חדשה של יושר. ואליעזר, כאשר הוא מספר את הסיפור למשפחתו, משנה פרטים כדי שלא יבינו מיד שהוא רוצה שהיא תתנתק מהם לגמרי. רק בסוף, כשהם מבקשים פרק זמן להכין את רבקה לחתונה, שואלים את פיה והיא עונה "אלך" (כד, ח) - זה ה'לך לך' שלה, היא מסכימה להצטרף למהלך של השגחת ה' הכולל התבודדות כדי להכיר את השכר והצדק שעושה ה' יתברך עם העם שעתיד לצאת ממנה. וזה מסביר את ברכת לבן ואמה - "וַיֹּאמְרוּ לָהּ אַחֲתָנִי אַתְּ הִי לְאֵלֵינוּ רַבָּה וַיִּירָשׁ זָרְעֶךָ אֶת שְׂעָרֵינוּ" (שם ס). על פניו זו נראית ברכה מוזרה לנשואין. אבל הם הבינו שמתחילה עכשיו ההכנה לעם ישראל - ולזה הברכה מתאימה מאוד. ואולי ניתן לראות את גודל האחריות של המשימה כשרבקה פוגשת ביצחק בפעם ראשונה (שם ט):

וַיֵּצֵא יַצְחָק לְשׁוּחַ בְּשָׂדֵה לְפָנוֹת עָרְבַ וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיִּרְא וַהֲנֵה גְמָלִים בָּאִים. וַתִּשָּׂא רַבֶּקָה אֶת עֵינֶיהָ וַתִּרְא אֶת יַצְחָק וַתִּפֹּל מֵעַל הַגָּמֶל. וַתֹּאמֶר אֶל הָעֶבֶד מִי הָאִישׁ הַלְזֶה הַהֵלֶךְ בְּשָׂדֵה לְקַרְאֲתָנוּ וַיֹּאמֶר הָעֶבֶד הוּא אֲדֹנָי וַתִּקַּח הַצֵּעִיר וַתִּתְּכַסּוּ.

מסביר החזקוני:

ראתה אותו הדור ובעל קומה ופרצוף מהלך לעבר השדות בלא דרך כי בושה והיא היתה קטנה בת שלש שנים כסבורה אנס או לסטים הוא ונתבהלה ונפלה.

הליכה בשדה היא דבר מסוכן ואדם שנראה כאילו בכל זאת נח לו בסביבה כזאת והוא מסתובב בה כבן בית - מסוכן כפליים. יצחק הלך מבאר לחי רואי עד לשדה ושם נפגש עם רבקה. וכל זה בא להדגיש איך חיו האבות והאמהות כדי ליצור מציאות שנוכל על פיה להעיד על השגחת ה'.

אותם מהלכים ממשיכים לכוון את יעקב, מסבירים את דחיית עשו, ולמה כשעשו התחתן עם נשי כנען היתה זו "מורת רוח" להוריו שהבינו שהוא מחוץ למהלך. לכן זה נכתב טרם הברכות המצדיקות את מעשה ה'מרמה' של יעקב. יעקב נאבק כל חייו כדי שלא יגידו שעשה מעשה במרמה ועשו יודה בברכות, כמו שקורה בסוף כשעשו הולך להר שעיר מפני יעקב ועשו הוא הבורח ולא יעקב. התגובה של יעקב אחרי שבניו הרגו את אנשי שכם היא קשה, ואפילו ביום מותו הוא חוזר ומוכיח אותם על אותו מעשה, כדי שחס וחלילה לא יגידו האומות שהיה זה על פי ה' ועשו דברים שנראים ההיפך מצדק ומשפט.

השאלה האמיתית היא כמה זמן יצליחו האבות להפריד ביניהם לבין הסביבה. הרי ישנו תהליך ארוך של מאות שנים עד שמגיעים לשש מאות אלף רגלי כדי להיות עם בפני עצמו ולהיות ראויים להעיד לכל העולם על השגחת הקב"ה. יתכן שאנו מתחילים לראות את ירידת הדורות אצל בני יעקב במעשיהם של ראובן, שמעון, לוי, ילדיו של יהודה, מעשה תמר וכל סיפור הדיבה של יוסף ומכירתו. אף על פי שכולם היו צדיקים, היתה סכנה עצומה לדורות הבאים שלא ישמרו על זהותם הישראלית ויחיו חיים אידיאולוגיים מעבר למקובל באותה עת.

קשה להסביר את כל הבטחות ה' וזה מה שאברהם אבינו שואל בברית בין הבתרים - "במה אדע" (טו, ח). והתשובה היא: "ידע תדע" (שם יג) - גלות מצרים. הגלות, כמו בתחילת דרכו של אברהם, היא דבר שלא מאפשר התבוללות עם הסביבה, ובמיוחד אם הם נחשבים כעבדים ופחותים. וידוע ששנאת היהודים היא אחד הדברים ששמרו על זהותנו לאורך הדורות. דווקא מתוך עבדות מצרים צמח עם חדש בעל זהות עצמית וזכות אבות שטרם התממשה.

כל זה מביא אותנו אל המצווה הראשונה - "החודש הזה לכם ראש חודשים", שם מסתיימת ההקדמה המסבירה איך הגיעו ישראל להיות זכאים להשגחה, ומשם מקבלים את המתכון כיצד לשמור שתמשיך להתקיים ההשגחה על עם ישראל.

מכל הני"ל למדנו שכל מה שעשה ויעשה לנו הקב"ה מוצדק ואיננו צריכים להרגיש שלא מגיע לנו. ומזה יבנה האמון בעמנו ויגבר הצורך לשמור על זהותנו ולחיות חיים אידיאולוגיים על פי התורה, ובסוף, כשיגיעו ימות המשיח, כל האומות ישבחו את הקב"ה על הצדק והמשפט שהביא לגורלנו ויתגדל שמו בפי כל הבריות.